

ВІДДІЄСЛІВНІ ПРИКМЕТНИКИ В КОМП'ЮТЕРНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Ментинська І. Б., Наконечна Г. В., 2017 р.

Статтю присвячено актуальній проблемі українського термінознавства – особливостям функціонування віддієслівних прикметників на матеріалі сучасної комп'ютерної термінології (СКТ). Розглянуто структуру та способи творення віддієслівних прикметників на позначення активної та пасивної здатності об'єкта, тобто його здатності брати участь у процесі (активна здатність), бути підданим дії (пасивна здатність) або призначення виконувати дію. Актуальність дослідження полягає в потребі нормування та лексикографічної фіксації термінів-прикметників, що вказують на найменування процесових ознак.

Ключові слова: українська мова, сучасна комп'ютерна термінологія, словотворча модель, терміни-ад'єктиви, віддієслівні прикметники, процесові ознаки, прикметникові суфікси, основа інфінітива.

The article deals with the actual problem of Ukrainian terminological science – peculiarities of verbal adjectives functioning on the material of modern computer terminology (MCT). The structure and ways of creating the verbal adjectives denoting active and passive ability of object are examined, i.e. its ability to take part in a process (active ability), to undergo an action (passive ability) or the assignment to perform an action. The relevance of research consists in the need of normalization of adjective terms indicating the names of the process features as well as and their lexicographical fixation.

Keywords: Ukrainian language, modern computer terminology, derivational model, adjective terms, verbal adjectives, process features, adjectival suffixes, infinitive stem.

Нові процеси в українському термінному словотворенні впродовж двох останніх десятиріч спонукають до глибшого пізнання дериваційних можливостей прикметника. Важливість цієї теми засвідчує, наприклад, тривала дискусія між прихильниками традиційних і нетрадиційних поглядів на статус відповідних словотворчих моделей на робочому семінарі з проблем передавання процесових понять у наукових працях, навчальній літературі й нормативних документах (Харків, 2010 р.). Віддієслівні прикметники відіграють у науковій термінології важливу роль, оскільки, як зазначає В. Пілецький, «вони несуть основне семантичне навантаження в найменуваннях за суттєвою понятійною ознакою – дією, що її виконує предмет, або дією, спрямованою на нього» [6]. Відтак визначити роль і місце цього типу термінів сучасної комп'ютерної термінології (СКТ), що стрімко розвивається, саме на часі.

Мета статті – проаналізувати й описати функціонування віддієслівних прикметників у сучасній комп'ютерній термінології, з'ясувати причини труднощів утворення їх, а також спроба запропонувати оптимальні моделі прикметників-дериватів для СКТ. **Актуальність** дослідження полягає в потребі морфемно, семантично, системно-понятійно й лексикографічно точно опрацювати терміни-прикметники, що вказують на найменування процесових ознак.

Завдання дослідження – виявити актуальні терміни-ад'єктиви, утворені від дієслів, обґрунтувати потребу використання в науковому (галузевому) вжитку термінів, що вказують на абстрактні й вузькофахові видові процесові ознаки.

У сучасній комп'ютерній термінології спостерігаємо активізацію творення віддієслівних прикметників і поділяємо думку О. Кочерги, що «правильне вживання прикметників, що передають активну здатність (призначення чи властивість) та пасивну здатність (придатність) до певної дії дає змогу вирізняти тонкі семантичні відтінки термінів і таким чином робити виклад максимально прозорим та лаконічним» [2].

У СКТ виокремлюємо такі групи віддієслівних прикметників:

1) указують на здатність підлягати відповідній дії:

а) на **-овн(ий)**, **-івн(ий)**, **-ивн(ий)** (*адаптовний, відновний, діагностовний, інстальовний, інтегровний, скасовний, друківний, модифікований, накривний*). Їх використовують, коли йдеться про аналізування перебігу реальних процесів і понять. Здебільшого ці терміни-ад'єктиви виникають унаслідок пошуку відповідників до англійських прикметників на *-able* (*applicable* – *застосовний, restartable* – *рестартівний*) й російських пасивних дієприкметників на *-мый* (*квадрируемый* – *квадровний, варьиремый* – *варійовний*), а також ад'єктивованих похідних від зворотних дієслів теперішнього часу (рос. на *-щийся*): (*печатающийся* – *друківний; накрывающийся* – *накривний, самонаводящийся* – *самонавідний*).

Зауважмо, що в загальнолітературній мові зчаста конкурують віддієслівні прикметники з кінцевим **-овн(ий)** і пасивні дієприкметники із суфіксом **-н(ий)** (*застосовний* (якого можна застосувати, використати) – *застосований* (якого вже використали)). Такі прикметники й дієприкметники відрізняються семантично й у СКТ: *інтегровний* – той, що його можна з'єднати, проінтегрувати, убудувати (вказує сталу пасивну ознаку), *зінтегрований* – той, що вже з'єднаний, убудований (вказує на ознаку за дією протягом певного часу). Дієприкметники, указуючи на ознаку за дією, позначають ознаку, набуту в результаті діяння з об'єктом. Прикметники вказують на сталу ознаку об'єкта. Цікаво, що О. Синявський ще на початку ХХ ст., розробляючи норми української літературної мови, зауважив, що «взагалі дієприкметниковість в українській мові падає (підкреслення наше – *авт.*), а натомість розвиваються інші способи висловити думку... Можна вказати ще на досить поширену в сьогочасній літературній мові групу віддієслівних прикметників на **-н(ий)**, що значною мірою заступають зниклі дієприкметники прямого стану, а також і пересемного». Приклади, що їх подає далі О. Синявський, свідчать про вибірковість сьогоднішнього побутування певних прикметників, очевидно, спричинену позамовними чинниками (*сполучний, поживний, але повідомний*) [8, с. 130–136].

Тому вважаємо, що для опису процесових властивостей, здатних піддаватися дії, доречно вживати віддієслівні прикметники на **-овн(ий)**, **-івн(ий)**, **-ивн(ий)**. Тим часом у лексикографічних джерелах та фаховій літературі прикметники з кінцевим **-ов/-ев(ий)** і **-н(ий)**, утворені від іменників, зчаста вживають за словотвірні варіанти: *адресний* – *адресовий, структурний* – *структуровий, мегабайтний* – *мегабайтовий, інтернетний* – *інтернетовий, мережний* – *мережевий* (О. Кочерга зазначає, що «слово *мережний* переважає у сполуках, пов'язаних з енергетикою, тоді як *мережевий* здебільшого фігурує в комп'ютерній термінології») [2, с. 225].

б) на **-анн(ий)**, **-енн(ий)**. Віддієслівні прикметники, утворені за допомогою цих суфіксів від основи інфінітива доконаного виду, позначають здатність об'єкта піддаватися дії (виконувати пасивну дію) (*доповнити* – *доповнений; наростити* – *нарощений, здійснити* – *здійснений*), а також **-інн(ий)** (*змінити* – *змінний*). У загальнолітературній мові слова *нездоланний, незліченний, нескінченний* переважно вживають із префіксом **не-**, хоча в науково-технічних терміносистемах, зокрема комп'ютерній, математичній, радіотехнічній тощо, такі віддієслівні прикметники без префікса **не-** досить активно побутують і входять до складу багатьох засадничих терміносполук.

2) указують на здатність бути суб'єктом відповідної дії:

а) на **-льн(ий)** (*адаптувальний, запам'ятовувальний, тестувальний, відновлювальний, діагностувальний, інстальувальний, інтегрувальний, скасувальний, модифікувальний*) та на **-івн(ий)** (*гальмівний, руйнівний, фільтрівний*). Віддієслівні прикметники із суфіксом **-льн(ий)** доволі поширені,

оскільки цей суфікс продуктивний в українській термінології загалом, відтак спостерігаємо, що в СКТ можна утворювати ад'єктиви від значної кількості дієслівних форм. Такі прикметники чітко вказують на здатність бути суб'єктом дії, їх переважно використовують для означання назв технічних приладів (*копіювальний прилад*). Показово, що, указуючи на призначення виконувати дію чи властивість виконувати дію, віддієслівні прикметники на *-льн(ий)* указують на активну здатність: *відновлювальний* – ‘той, що відновлює’ (проте *відновний* – це прикметник, що вказує на здатність бути підданим певній дії, тобто пасивну здатність, ‘той, що піддається віднові; який можна відновити’). Останнім часом у лексикографічних джерелах СКТ віддієслівні прикметники на *-льн(ий)* інтенсивно витісняють не властиві для української мови активні дієприкметники тепе-рішнього часу (*коду-ючий* – *кодувальний*, *компілюючий* – *компілювальний*, *поглинаючий* – *поглинальний*, *зчитуючий* – *зчитувальний*, *копіюючий* – *копіювальний*);

б) окремі віддієслівні прикметники на *-ивн(ий)*, утворені від дієслів недоконаного виду, мають здатність вказувати на ознаку суб'єкта дії за своєю природою, а не на призначення (*формівний*). Як зазначає В. Пілецький [6], «рекомендацію надавати перевагу віддієслівним похідникам на *-ивн(ий)* прийняти не можна, бо в сучасній українській літературній мові такі похідники утворюються тільки від безпрефіксних дієслів недоконаного виду з суфіксом *-ува-*, що походить з колишнього *-ова-*: *гамувати* – *гамівний*. Неологізми на кшталт *вбирівний*, *поглинівний* штучні, бо утворені від іншого структурного типу основи». Отож, якщо *-н-* (другий суфікс) не поєднано з твірною основою, то його або замінюють синонімічними афіксами *-к-*, *-лив-*, *-ач/-яч-* (*рядок пливкий*, *мінливий курсор*, *висяча стрічка*), або творять прикметник від віддієслівного іменника, додаючи суфікс *-ов-* (*електрон обертівний*), або вживають дієприкметники (*мігруючі файли*, *виринаючі повідомлення*). О Кочерга [2] підкреслює, що вилучення прикметників з *-ивн(-ивн-)* призвело до неспроможності відрізнити прикметники на позначення активної здатності (*рятівний*, *коливний*, *фільтрівний*, *йонізівний*) та призначення (*рятувальний*, *коливальний*, *фільтрувальний*, *йонізувальний*) або заміни їх дієприкметниками (*фільтрований*, *йонізований*).

Зазначені вище форманти становлять в українській мові історично зіструктуровану словотворчу й поняттєву систему [8], що свідчить про тяглість виражальних мовних засобів.

Стосовно СКТ це можна зілюструвати за допомогою поданої далі таблиці. Зазначмо, що частина ад'єктивів у СКТ належить до гіпотетичних, що, однак, не перешкоджає продемонструвати словотворчу пластичність твірних дієслів. За основу взято дериваційні моделі із [1; 2; 4–8; 10].

Таблиця 1.

<i>Віддієслівні прикметники, що означають призначеність чи здатність суб'єкта виконувати діяння (перехідну дію)</i>	<i>Віддієслівні прикметники, що означають призначеність чи здатність об'єкта піддаватися діянню (перехідній дії)</i>
апроксимувальний	апроксимовний
відтворювальний	відтворний
кодувальний	закодовний
коригувальний	скориговний
модифікувальний	змодифіковний
модулювальний	змодульовний
напружувальний	напружний
обслуговувальний	обслуговний
оптимізувальний	зоптимізовний
програмувальний	спрограмовний
ремонтувальний	відремонтовний
форматувальний	сформатовний
шифрувальний	розшифровний

Що стосується похідників на взір *відновчий, випробовчий, обслуговчий, розробчий, формативний, шифровчий*, то вважаємо їх цілком прийнятними, із тією лише увагою, що ні О. Синявський [8], ні «Словник українських морфем» [9] не подають прикметникових суфіксів *-овч, -ч*. Натомість В. Пілецький [6], В. Моргунок [5, с. 194–202] наводять похідники із цими морфемами саме як із прикметниковими суфіксами. Р. Рожанківський слушно зауважує, що такі прикметники утворюють за посередництва віддієслівних іменників, напр. *настановити – настанова – настановчий, виконувати – виконавець – виконавчий* [7, с. 205].

Висновки: 1) проблема віддієслівного творення ад’єктивів є актуальною для СКТ; 2) продуктивність дериваційних моделей та відповідних формантів для творення віддієслівних прикметників в СКТ не однакова; 3) найпродуктивнішими є суфікси *-овн(ий), -івн(ий), -альн(ий)*; менша дериваційна активність притаманна афіксам *-енн(ий), -анн(ий), -уч(ий), -ач(ий)*; натомість у словотворчому «резерві» СКТ перебувають морфемі *-ив(ий), -овч(ий), -ч(ий), -к(ий)*; 4) терміни-дієслова в СКТ, більшість із яких є загальнонауковими, словотворчо пластичні, тобто можуть творити похідники-ад’єктиви практично за допомогою всіх наявних у відповідних моделях формантів; 5) віддієслівні прикметники треба активно вводити до наукового дискурсу, оскільки вони є якісною альтернативою активним дієприкметникам теперішнього часу (принаймні доки останні не повернуться як повноцінні граматичні одиниці до літературної мови) та певним лексемам з інтерференційними морфемами.

1. *Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. ДСТУ 3966-2000. – К. : Держстандарт України, 2000. – 32 с.* 2. *Кочерга О. Проблема прикметника в науковій термінології / Ольга Кочерга // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 224–227.* 3. *Кочерга О. Процесові прикметники в науковій мові / Ольга Кочерга, Володимир Пілецький // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 676. – С. 23–26.* 4. *Міщенко Н. Формування віддієслівних термінів на прикладі програмної інженерії / Н. Міщенко / 36. наук праць учасн. XI Міжнар. наук. конф. СловоСвіт 2010. Л. : Вид-во Львівська політехніка, 2010. – С. 19–25.* 5. *Моргунок В. Про деякі вимоги до термінів, встановлені ДСТУ 3966-2000 / Виталь Моргунок // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 194–202.* 6. *Пілецький В. Назви опредметнених дій у науково-технічній термінології / Володимир Пілецький // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – № 453. – 2002.* 7. *Рожанківський Р. Зведення правил унормування української фахової мови / Роман Рожанківський // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 203–209.* 8. *Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський // Львів : Українське видавництво, 1941. – С. 130–136.* 9. *Полюга Л. Словник українських морфем / Л. М. Полюга // – Л. : Світ, 2001. – 448 с.* 10. *Тараненко О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX початку XXI ст.) : Монографія / О. О. Тараненко. – К. : В Дмитра Бураго, 2015. – С. 168.*